

A cirilbetűs címek és a szövegben előforduló nyelvi adatok átírása az MNOSZ 3394/51.szabvány szerint.

A. I. J E F I M O V :

A XIX. századi és XX. század eleji orosz irodalmi nyelv
fejlődésének néhány kérdése

F 9446/1

Az irodalmi nyelv fejlődésének kérdéseit, mint általában a nemzeti nyelvi kulturájának kérdéseit, hatalmas érdeklődés kíséri egész társadalmunkban és - elsősorban - a nyelvészek, az irodalomtudósok s maguk a "szó mesterei" körében.

I.V.SZTÁLIN nyelvtudományi munkáinak világánál olyan bonyolult és megoldatlan kérdések kerülnek szőnyegre és megvitatásra, mint az irodalmi nyelv mibenlé-
tének fogalma, az irodalmi nyelv és a köznyelv * viszonya, a "szó mestere-
inek" szerepe a köznyelv kinövekedésének alkotó kiművelésében, a nyelvjárási meg-
a hétköznapi, közönségesebb nyelvi eszközök ** kérdései, a társadalmi zsar-
nok kérdései, a művészi alkotások nyelvének népi jellege, nem is szólva a
stilisztika sok más, még bonyolultabb problémájáról /az irodalmi nyelv sti-
lusrendszere, az egyéni stílus, az irodalmi alkotások nyelvének művészi, esz-
tétikai sajátosságai stb./.

A jelen tanulmányban az irodalmi nyelv fejlődésének néhány vitás kérdését
érintjük, mégpedig oly módon, hogy tulajdonképpen a XIX-XX. századi orosz iro-
dalmi nyelv történetéből vett adatokkal világítjuk meg és magyarázzuk őket.

* Az obszcsenarodnij jazük kifejezést eddig hol 'az egész nép által használt
nyelv' körülírással, hol pedig az 'össznépi nyelv' kifejezéssel adták vissza.
Mi itt 'köznyelv'-nek fordítjuk /t.i.'a közös nyelv', nem pedig 'csak
a műveltek nyelve' értelmében/. - A ford.

** Presztorecsnűje recsevűe szredsztva. - Szótáraink a presztorecsie, presz-
torecsnűj szavakat 'népnyelv', 'népnyelvi' szavakkal adják vissza. Ezek a
magyarban többértelműek: tisztázatlan fogalmat jelölnek. Ezért mi - jobb
hiján - a 'hétköznapi, közönségesebb nyelv' kifejezéssel helyettesítjük. -
A ford.

Az irodalmi nyelv történetének kutatóira váró bonyolult feladatok egyike, hogy meghatározzák az irodalmi nyelvnek a mibenlétét és a köznyelvhez való viszonyát. Az irodalmi nyelv alapjában véve nem más, mint a "szó mesterei" által kiművelt s alkotóan továbbfejlesztett köznyelv. Ezért nem szabad szembeállítanunk a köznyelvvvel, hanem úgy kell tekintenünk, mint a nép nyelvi kulturájának legnagyobb vívmányát. Az irodalmi nyelv a köznyelv magasabb formája, annak kiválósága, az egész nép - élén a legkiválóbb írókkal - nyelvteremtő munkájának eredménye. Az irodalmi kifejezésmód eszközeit és szabályait nemcsak csak hogy létre hozza az egész nyelvközösség, hanem - ami igen fontos - a társadalom ápelja is azokat, gondosan és figyelmesen, mint nagy kulturális értéket.

A nép a nyelv alkotója és hordozója. Ez a tétel világos távlatokat tár a kutatás elé mind az irodalmi nyelv mibenlétének, mind pedig azoknak a törvényszerűségeknek vizsgálata terén, amelyek az irodalmi nyelvnek a társadalom, a nép történetével legszeresebb kapcsolatban végbemenő történeti fejlődésében érvényesülnek.

Az orosz irodalmi nyelv története egész világosan bizonyítja, hogy a nyelv - s elsősorban szókészlete - igen érzékenyen reagál a nép történetében és mindenekelőtt a társadalmi életben végbemenő különféle változásokra, hogy sok olyan szó és nyelvi fordulat van, amelynek keletkezése és használata, története szorosan összefügg a társadalmi gondolat fejlődésével.

Igy pl. a XIX. század hatvanas-hetvenes éveiben általánosan elterjedt olyasféle szavak használata, mint szocializm 'szocializmus', kommunizm 'kommunizmus', reakcija 'reakció', progreszsz 'haladás' stb. Vö. P. Ja. CSERNIH prof. megjegyzéseivel is, amelyek szerint az orosz nép fejlődésének különféle szakaszaiban olyan szavak tűnnek fel, mint kreszt'janin 'paraszt', dvorjanin 'nemes' /a XV. sz.-tól/, rabotnye ljudi 'munkás emberek', maszterovije 'mesteremberek' /a XVII. sz.-tól/, rabocsie 'munkások' /a XIX. sz.-tól kezdve/ stb.^{1.}

A különféle társadalmi történeti tényezők nagy hatással voltak a nyelv fejlődésére. Jelentős szerepet játszott benne a termelés fejlődése, az osztályoknak, az írásbeliségnek a megjelenése, az állam kialakulása, a kereskedelem fejlődése, az irodalom fejlődése. Mindezek a tényezők nemcsak tükröződtek az orosz irodalmi nyelvben, hanem maguk is bizonyos hatással voltak az irodalmi kifejezésmód eszközeinek fejlődésére.

A legfontosabb feladatok, amelyek az irodalmi nyelv történetének a társadalom történetével összekapcsolt vizsgálata során előttünk állnak, a következők: 1/ meg kell határozunk, hogyan tükröződik a nép története az irodalmi kifejezésmód eszközeinek kialakulásában, hogyan hat a társadalmi élet fejlődése az irodalmi nyelv stílusnemeinek /sztil'/ fejlődésére, milyen körülmények folyományaként jelennek meg benne az új szavak és kifejezések, s változnak meg sok szónak a jelentése, mennek ki a használatból fokozatosan az elavult szavak stb.; 2/ tanulmányozandó az a hatás, amelyet a nyelv - az érintkezés eszköze, a társadalom fejlődésének és harcának fegyvere - gyakorol a művelődés, a tudomány, az irodalom és a művészet fejlődésére; 3/ tisztáznunk kell az alakítási és mondattani struktúra fejlődésének és tökéletesedésének ama különleges, a nyelv belső törvényei által meghatározott jelenségeit, amelyekben nem közvetlenül, hanem áttételekkel, közvetve tükröződik a társadalmi élet.

■

Az irodalmi nyelv történetének kutatóira váró feladatok közül az egyik legfontosabb feladat, hogy meghatározzák a "szó mestereinek" szerepét és jelentőségét a köznyelv alkotó kiművelésében. Teljesen helytelen lenne azt hinni, hogy a "szó mestereink" kizárólag költőket és írókat kell értenünk. Efféle szemlélet nemcsak hogy rendkívül leszűkítené azoknak a személyeknek körét, akik szerepet játszanak az irodalmi nyelv eszközeinek fejlesztésében, hanem helytelenül, egyoldaluan fogná fel magát az irodalmi nyelv fejlődésének folyamatát is.

Az irodalmi nyelv - két fő változatával, az írott / könyvnyelvi /^x és beszélt / társalgási /^{xxx} változatával egyetemben - a stilusnemeknek bonyolult rendszerét alkotja [a művészi / szépirodalmi /⁺, a társadalmi / publicisztikai /⁺⁺, a tudományos, a termelési / technikai /^{*}, a hivatalos / irodalmi /^{xxx} stilusnemek rendszerét], amelyek történetileg fejlődnek ki és állandó kölcsönhatásban vannak egymással. Az írók kiemelkedő szerepet játszanak a költészet és a széppróza stilusnemeinek fejlesztésében. De az irodalmi nyelvet nemcsak egyedül az írók teremtik meg. Nem szabad lekicsinyelnünk pl. a kiváló tudósok szerepét, akik tevékenyen részt vesznek a tudományos stilus kialakításában. Vonatkozik ez pl. LOMONOSZOV-ra, aki sok-sok olyan tudományos műsőt alkotott, amely az irodalmi nyelvben is széles körben használatos. Ugyanezt mondhatjuk BELINSZKIJ szerepéről is az irodalmi kritika stilusnemeinek kialakításában. Nem kevésbé volt nagy szerepük az élvonalbeli közéleti tényezőknek és közíróknak sem, pl. GERGEN-nek; CSERNISEVVSZKIJ-nek; DOBROLJUBOV-nak, PISZAREV-nak, akik a XIX. sz. második felében óriási hatást gyakoroltak az orosz irodalmi nyelv társadalmi / publicisztikai / stilusnemeinek fejlődésére.

Nem lehet tehát azt mondani, hogy pl. a mai belorusz irodalmi nyelv megteremtésében minden érdem csak JANKO KUPALA és JAKUB KOLASZ íróké. Magától értetődik, hogy a belorusz irodalmi nyelv eszközeinek és szabályainak kialakításában és tökéletesítésében a lehető legtevékenyebb részt vett és részt vesz az egész belorusz társadalom, élén a legkiválóbb írókkal, közéleti személyiségekkel, tudósokkal, közírókkal, pedagógusokkal s persze a szaknyelvészekkel is.

Rátérünk most arra a kérdésre, amelynek megoldása talán világosságot derít az irodalmi nyelv és a köznyelv viszonyára, ugyanakkor előmozdítja, hogy helyesen fogjuk fel a "szó mestereinek" szerepét a nemzeti nyelvi kultúrájának fejlesztésében, - ama folyamat lényegének kérdésére, amelyet a köznyelv alkotó kiművelésének nevezünk. A köznyelv irodalmi / művészi / kiművelése rendszerint két irányban történik: 1/ a köznyelv hatalmas tárházából kiválasztják a legvilágosabb, legéletszerűbb és legtipikusabb nyelvi eszközöket; 2/ ezeket a nyelvi

x Pisz'menno-knizsnij jazük.

xx Usztno-razgovornij jazük.

+ Hudozslesztvenno-belletriszticseszkijsztil'.

++ Obszesztvenno-publiciszticseszkijsztil'.

* Proizvedsztno-tehniceszkijsztil'.

*** Dokumental'no-delovoj sztil'.

eszközöket a szó legkiválóbb mesterei alkotóan továbbfejlesztik és gazdagítják.

Az irodalmi nyelvben átültetett nyelvi eszközöket mindenki úgy tekinti, mint az irodalmi gyakorlatban általánosan elfogadott, "szabályos" és a hagyomány által szentesített mintát. Ezért az irodalmi kifejezésmód eszközeinek kiválasztása hatalmas jelentőségű a nép nyelvi kulturájának továbbfejlesztése szempontjából, lévén az a nép egész kulturájának alkotó része. GORKIJ igen szigorú és igényes volt e tekintetben. Midőn elmarasztalt egyes írókat azért, mert nem igényesek; és az irodalmi nyelvbe mindenféle "lim-lomot" akarnak beerőszakolni, helyesen mutatott rá, hogy a legkiválóbb orosz klasszikus írók gyakorlatát kell követnünk. Így irt: "... klasszikusaink, kezdve PUSKINnal a nyelvi káoszól kiválasztották a legtalálhatóbb, legszínesebb, legsúlyosabb szavakat, és megteremtették ezt a "nagy gyönyörű nyelvet", amelynek továbbfejlesztésére TURGENYEV kérlelte LEV TOLSZTOJt."²

Milyen nyelvi eszközök ültethetők át az irodalmi nyelvbe és milyenek rekednek kívül rajta? Az orosz irodalmi nyelv kialakulásának történelmi folyamata arról tanuskodik, hogy az irodalmi kifejezésmód eszközei azoknak a legéleltrevalóbb és az egész nép körében jól ismert szavaknak, fordulatoknak, szólásmódoznak és szerkezeteknek révén gyarapodik, amelyek a szüntelenül fejlődő köznyelv legjellemzőbb és legtipikusabb szavai, fordulatai, szerkezetei. Az irodalmi nyelv, miközben felszívja és magába olvasztja a közkeletű nyelvi eszközöket, egyszersmind jelentős hatást gyakorol a köznyelv szókincsének, kifejezőképességének és nyelvtani rendszerének fejlődésére.

Az irodalmi nyelv szókincese és kifejezőképessége, amely nemcsak a nemzet nyelvi tartalékaiból, hanem kölcsönzések révén is, valamint az irodalmi nyelv különféle stílusrétegeiben keletkező nagyszámu új alakulat révén is gyarapodik, elterjed az egész köznyelvben és közkeletűvé válik. Nemcsak a köznyelv szavai gyarapítják folyton-folyvást az irodalmi nyelvet, hanem az irodalmi nyelv is egyre újabb és újabb, nélkülözhetetlen szavakat bocsát a köznyelv rendelkezésére. Pl. a kommunizm 'kommunizmus', szocializm 'szocializmus', revoljucija 'forradalom', agitacija 'agitáció', propaganda szavak széles körben ismertté váltak, mégpedig az irodalmi nyelvnek a XIX. századi forradalmi demokraták irodalmát jellemző társadalmi /publicisztikai/ stílusai révén. Mielőtt bekerültek volna az orosz köznyelv alapszókincsébe, előbb a forradalmi demokraták publicisztikai stílusában voltak használatosak, majd áttértek a tudományos /filozófiai/, a hivatalos, a művészi /szépirodalmi/ stb. stílusokba.

A nyelv szókincséből és nyelvtani rendszeréből közel sem minden kerül be az irodalmi kifejezésmód eszközei közé. Rendszerint nem kerülnek be az irodalmi nyelvbe:

a/ a tájszavak és tájnyelvi fordulatok, valamint az egy bizonyos nyelvjárásrészletre vagy nyelvjárás-csoportra jellemző szóalkotási elemek és mondatszerkezetek;

b/ a mindennapi társalgási köznyelv^x különféle társadalmi gyökerű nyelvi stílusrétegeiben^{xx} használatos hétköznapi, közönségesebb szavak^{xxx} /ogorosit

x Obscsenarodnűj razgovorno-bütovoj jazük.

xx Szocial'no-recsevűe sztili.

xxx Prosztorecsnűe szlova.

'elképed', podkuz'mit' 'falhoz állit', ob''egorit' 'átejt vkit', nalimonit'-szja 'leszopja magát'stb./ valamint sok általánosan használt szó hétköznapi, közönségesebb jelentésben: vkatit' 'loken /pefon/, zaahat' 'ua.', zalepit' 'ua.', sztjanut' 'olcsen', nadut' 'rászed', szmazat' 'mellé fog'stb.;

c/ a zsargonszavak és kifejezések, valamint a hajdani zsargonok jellegzetes szóhasználatának elemei;

d/ az argó-szavak és fordulataok, amelyek pl. a tolvajnyelvben élnek, továbbá a kártyások, a társadalom alján élő emberek stb. argója;

e/ a különleges szaknyelvi műszavak, amelyek, mégha irodalmiaknak tekinthetők is, az irodalmi nyelv legtöbb stílusrétegébe nem illenek bele, mivel használatuk szűk körre szorítkozik, és nem-szakmabeliek számára érthetetlenek.

A köznyelv különféle nyelvi eszközeinek kiválasztásán kívül beszéltünk még ezek kicsiszolásáról, pallérozásáról is. Ezt a "szó mesterei" végzik el. Lásuk csak, mit kell konkrétan értenünk ezen az alkotó jellegű pallérozáson. Az orosz irodalmi nyelv XIX. századi fejlődése azt bizonyítja, hogy ez a következőképpen történik.

1/Egyes közkeletű szavak jelentése továbbfejlődik, a nyelv fejlődésének belső törvényeivel összhangban. Pl. GORKIJ szóhasználatára folytán /büvsie ljudi 'régie emberek'/ a büvsie szónak új jelentésárnyalata fejlődött, miáltal e szót az emberek egy bizonyos körének társadalmi és ideológiai jellemzésére kezdték használni.

2/ Új kifejezéseket, nyelvi fordulatokat alkotnak, miáltal a nyelv találó és képekben gazdag aforizmákkal, jól sikerült új szókapcsolatokkal bővül. "A nyelv kifogyhatatlan a szavak egybekapcsolásában" - állította PUSKIN, és ezekre a hatalmas és kifogyhatatlan lehetőségekre gondolt, amelyeket az anyanyelv nyújt a művészi tevékenység számára. Ennek bizonyosságául hadd mutassunk rá arra, hogy mily széles körben váltak ismertté egyes kifejezések, pl. GONCSAROVÉ: /zsalkie szlova 'szánalmas szavak'/, TURGENYEVÉ: /dvorjanszkoje gnezdo 'ősi fészek'/, vagy SZALTIKOV-SCSEDRIN szatirikus kifejezései is /teljacs'i vosztorgi 'női /tkp. borju-] lelkesedés', adminisztrativnoje osztroenie 'kincstári szellemesség'stb./.

3/ Fejlődnek és gyarapodnak az irodalmi /művészi/ megelevenítés eszközei: a hasonlatok, metaforák, diszitó jelzők, körülírások stb.

4/ Új szavak születnek, s ugyanakkor az írók, tudósok és közírók teremtette szavak közül is némelyik a közkeletű szókinccs részévé válik.

5/ A köznyelv kiművelése során szakadatlanul tökéletesedik és javul annak nyelvtani rendszere. A "szó mestereinek" szerepe a nyelvtani rendszer csiszolásában teljesen világosan áll

BELINSZKIJ, aki igen nagy jelentőséget tulajdonított a művészi alkotások stílusának, gyakran rámutatott ezekre az érdemekre, amelyeket az írók a nyelv nyelvtani rendszerének fejlesztése és tökéletesítése terén szereztek. Például, nézete szerint, "Karamzin óriási hatással volt az orosz irodalomra. Átalakította az orosz nyelvet, lerántva azt a latinos mondatszerkesztésnek és a nehézkes egyháziszlávizmusoknak a gólyalábairól, és közelebb vitte az élő, természetes, beszélt orosz nyelvhez." 3

Az a tény, hogy az irodalmi nyelvben belül két fő változat él, mégpedig az írott /könyvnyelvi/ és a beszélt /társalgási/ nyelv, amelyek egymással szoros egységet alkotva fejlődnek, igen érdekes anyagot ad egy és ugyanazon jelenség más-más oldalról való megismeréséhez. A beszélt irodalmi nyelv - szó- és kifejezőképességét tekintve - alapjában véve egybe esik a könyvnyelvvél, amik szerkezeti, szintaktikai sajátosságairól már nem mondhatunk el. Az a törekvés, hogy megszabaduljunk a tipikusan könyvnyelvi, helyenként igen nehézkes és terjedős mondat szerkezetektől és fordulatoktól - íme, ez az egyik fő törvényszerűség, amely az orosz irodalmi nyelv számos stílusnemének, és elsősorban a szépirodalmi stílusnemeknek a történeti fejlődését jellemzi. Sok XIX. századi orosz író teljesen szakított az elbeszélés elavult, hagyományos, könyvnyelvi, konvencionális és szónokias módszereivel, és a stilizálás legkülönbözőbb fogásait alkalmazta olyképpen, hogy a beszélt nyelv sajátos kifejezési eszközeit és fogásait honosította meg a szépirodalomban. Például a "Kapitány leánya"-ban az író helyett Grinyov, "Gorjuhin falu története"-ben pedig Belkin beszél; az "Esték a dikankai majorban" Rudij Pankot szólaltatja meg az író; a "Korunk hőse" Makszim Makszimics elbeszéléseit vagy Pecsorin naplóit tartalmazza; V. DAL, TURGENYEV és más írók rengeteg elbeszélést írtak úgy, mintha nem maguk beszélnének, hanem valaki más személy. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy az élő és sokrétű beszélt nyelvet stilizáljuk.

*

Az irodalmi nyelv sajátos jellege abban áll, hogy mind szóképzését, mind pedig nyelvtanát tekintve: szabályozott nyelv. A nyelvjárással, a hétköznapi, közönségesebb nyelvi eszközökkel ellentétben az irodalmi nyelv elképzelhetetlen a történetileg kifejlődött irodalmi norma nélkül. Az irodalmi norma fogalma - minden nyelv esetében - közvetlenül a nyelv fejlődésének belső törvényeitől függ, amelyek hatására a nyelvben végbe megy az új minőség elemeinek fokozatos és hosszantartó felhalmozódása és a régi minőség elemeinek fokozatos elhalálása. A nyelvben tehát állandóan születőben és megjelenőben van az új, és elhal a régi, mivel már nem tudja betölteni a nyelvnek mint az érintkezés eszközének, a társadalom harca és fejlődése fegyverének funkcióját.

Az irodalmi norma határozza meg azoknak az eszközöknek a körét, amelyek a szóbanforgó időben /vagy korszakban/ élők, aktívak és általánosan elfogadottak. Az irodalmi norma hivatott rögzíteni és törvényerőre emelni az irodalmi nyelvben s ennek stílus-rétegeiben járatos szavaknak, e szavak jelentéseinek használatát /lexikológiai, jelentéstani szabályok/, az alaktani strukturának és a mondat szerkesztési módoknak a használatát /nyelvtani szabályok/, egyszersmind a nyelvi eszközök használatának módjait, a művészi megjelenítésre szolgáló eszközök megteremtésének módszereit /stilisztikai szabályok/, nem is szólva az egységes kiejtésről, amely - minden irodalmi nyelvnél - a fejlődésnek egy-egy meghatározott szakaszában elfogadott /ortoepiai szabályok/.

Az irodalmi norma a nyelv fejlődésének általános törvényszerűségeivel összhangban változik. Magától értetődik, hogy nem lehet történelemellenes, nem uszhat az ár ellen és nem kényszeríthet a nyelvre olyasmit, ami nem felel meg a nyelv állapotának és fejlődési tendenciáinak. Azoknak, akik a nyelvet szabályozzák, lépést kell tartaniuk a korrallal, és nem szabad visszatartaniuk azt, ami a nyelvben kihálófélben, eltűnőben van. A nyelv alkotója és hordozója a nép. Ezért az

irodalmi normának elvileg köznyelvi, mai normának kell lennie, s tükröznie kell a nyelv fokozatos fejlődését.

V.I.LENIN nagyra becsülte V.DAL szótárát /"Az élő nagyorosz nyelv értelmező szótára"/, de megjegyezte, hogy ez a szótár - "tájszótár" és elavult, hogy meg kell alkotni a modern orosz nyelv új szótárát. Ez az utmutatás igen nagy jelentőségű az irodalmi norma fogalmának tisztázása szempontjából: a ma közkeletű szókészletbe nem veszi be a "tájszavakat", tehát a helyi, nyelvjárási szavakat; a szókészletből kizár mindent, ami elavult és ami nem tükrözi az orosz nyelv mai állapotát.

Mivel az irodalmi nyelv fogalma mindkét változatot, a könyvnyelvi és társalgási irodalmi nyelvet egyaránt magában foglalja, a nyelvi kultúra és a nyelvi szabály kérdései egyikre is, másakra is vonatkoznak, de különösen vonatkoznak az írott irodalmi nyelvre, amely a legszélesebb körben látja el a műveltség - közvetítés feladatát; éppen reá épül a nemzetnyelvi norma. Kétségtelen azonban, hogy az irodalmi könyvnyelvnek nemcsak írott formáit, hanem beszélt formáit is /felolvasások, előadások, beszédek, rádiószereplések stb./ szabályozni kell.⁴

*

Az irodalmi nyelv rendszerébe tartozó nyelvi eszközökkel rendszerint szembeállítják a hétköznapi, közönségesebb nyelvet /proszterecsie/. Az irodalmi nyelvvel mint általánosan elfogadott normával ellentétben a hétköznapi, közönségesebb nyelvet rendszerint úgy jellemzik, mint e normától való eltérést, mint nem irodalmi nyelvet. A hétköznapi, közönségesebb nyelvhez az a nagyszámú s eredetét tekintve nagyon sokféle nyelvi eszköz tartozik, amely a mindennapi társalgási köznyelv különféle társadalmi gyökerű nyelvi stílusrétegeiben használatos, ezért kívül esik az irodalmi nyelv keretein, és amelyet úgy tekintenek, mint familiárisan egyszerű, olykor kissé durvább, az írott és kiművelt nyelvre nem jellemző eszközt. A hétköznapi, közönségesebb szavak abban különböznek a tájszavaktól, hogy nemcsak egy bizonyos nyelvjárásban használatosak, hanem az egész nép ismeri őket. Ilyenek pl. a jaksat'szja 'kemázik' /PUSKIN által használt szó/, truhnut 'pudvásodik' /GOGOL/, gur'ba 'brancs' /SCSEDRIN/ és más szavak, amelyeket az 1847.évi akadémiai szótár a hétköznapi, közönségesebb szavak közé sorol.

Sok szó, amelyet az orosz Akadémia szótára még hétköznapiak, közönségesebbnek minősített, idők jártával bekerült az irodalmi nyelvbe. Példaként megemlíthetjük a kevüljat 'biceg', moládit'szja 'fiatalkodik', szvad'ba 'lakodalom', molodezs 'fiatalság' s más szavakat, amelyek mellett a XIX. századi és a mai szótárakban már nem áll ott a hétköznapias, közönségesebb jellegükre utaló stilisztikai megjegyzés. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a hétköznapi, közönségesebb nyelv olyan tartalék, amelyből az irodalmi nyelv szókészlete is gyarapodik.

Az irodalmi nyelv eszköz-rendszerében kiemelkedő szerepet játszanak azok a hétköznapi, közönségesebb nyelvi jelentések is, amelyek közkeletű szavaknál fejlődnek ki azok metaforikus használata következtében /nakatat 'idegurit' - 'öszszeírkál' értelemben, tak i rezset'pereg a nyelve stb./ . Ezek a hétköznapi, közönségesebb nyelvi jelentések bekerültek a szépirodalomba, mivel szemléletesek, érzelmi telítettségük és kifejezőek. GOGOL pl. gyakran nyúlt a szavak hétköznapi, közönségesebb metaforikus jelentéséhez, a humoros helyzet ábrázolása céljából: "A tam uzse v szterone csetüre parü o t k a l ü v a l i mazurku" és ott már négy pár szaporázta a mazurkát; "Csicsikov penjal zakovilku, keteruju z a -

v e' r n u l Ivan Antonovics", 'Csicsikov rögtön árjött, miféle maszlagot akar beadni neki Ivan Antonovics'; "...i protopopsu n a d u l bolee csem na szto rublej 'és a főpapot több mint száz rubellel megvágta'; "Szkripki i trubü n a r e z ü v a l i gde-to za gorami" 'hegedük és kürtök nyivákol-tak a hegyeken túl' /'Mertvüe dusi", - Kiemelés tőlem. A.Je./

Együttal azonban meg kell jegyeznünk, hogy afféle jelentések átvétele, mint amilyenek a művészi /szépirodalmi/ stilusrétegekben találhatók, az irodalmi nyelv egynémelyik más[hivatalos /irodai/, termelési /technikai/ stb.] stilusrétegében nem tipikusak. Ami tehát tipikus és törvényszerű az egyik stilusnemben, a másakra esetleg nem jellemző. Másrészt a hétköznapi, közön-ségesebb nyelv elemei közel sem mind kerültek és kerülnek be az irodalmi normá-nak számító nyelvi eszköz-rendszerbe. Ez nemcsak a durvább familiáris szavak-ra /nalimonit'szja 'leszopja magát', rülo 'pofa', morda 'ronda pofa', rozsa 'u.a.' stb./, hanem a szóképzés némely elemére és módjára is vonatkozik.

Hogy ezek a hétköznapi, közön-ségesebb elemek az irodalmi nyelv eszközei közé számitsanak, azt megakadályozza sajátos "stilisztikai személyleírásuk", amely arról tanuskodik, hogy a nép mindennapi társalgási nyelvének más-más társadalmi stilusrétegéhez tartoznak. Mielőtt tisztáznók az irodalmi szint fogalmát és az irodalmi norma lényegét, röviden jellemeznünk kell ezeket a társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegeket s ezek helyét a köznyelv rend-szerében.

✕

A társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegek /szocial'no-recsevüe sztili/ sa-játságos szóhasználata egész sereg változatot különít el a mindennapi tár-salgási nyelven belül. E változatok jellege a nyelv hordozóinak heterogén voltából következik: a különféle társadalmi rétegek képviselői több olyan különleges vonással gyarapítják a társalgási nyelvet, amely csak az érdeklődési körüket, izlésüket és kedvelt kifejezési módjukat tükrözi.

I.V.SZTÁLIN, miközben rámutatott arra, hogy a nyelv az egész népet átfogó jellegű s nem osztálynyelv, ezt iraj: "Az emberek, az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem különböznek a nyelv irányában. Igyekez-nek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reákényszeríteni saját szó-tárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztá-lyok szűk vezetőrétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. "Osztály"-dialektusok, zsargonok, szalon-"nyelvek" jönnek létre."5

A zsargonokat tehát a vagyonos osztályok vezetőrétegei teremtik meg, amelyek elszakadtak a néptől, s igyekeznek magukat a nyelvi kultúra terén is szembeál-lítani a néppel. A vagyonos osztályok vezetőrétegein kívül vannak a társada-lomban még más társadalmi csoportok és rétegek is, amelyek a nyelvhasználat terén egyben-másban szintén eltérnek egymástól, a szóhasználat tekintetében kiválnak a többi közül. E társadalmi csoportok és rétegek megléte magyarázza a nyelvben azoknak a különféle társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegeknek jelen-létét, amelyek túlnyomórészt a mindennapi társalgási köznyelv tulajdonai; így pl. AROSZTROVSZKIJ műveiben a násznagyok beszéde nem egyéb, mint az orosz nyelv-nek /amely - LOMONOSZOV kifejezésével élve - "alighanem végtelen tenger"/ egy konkrét, egyedi esete, amely annak igen kevés szavát és fordulatát öleli fel.

Ellentétben a zsargonokkal, amelyeknek különleges és a nép számára sokszor érthetetlen szavai és kifejezései vannak, a mindennapi társalgási nyelv társadalmi gyökerű stilusrétegei a felhasznált szókészleteti és nyelvtani anyag összetételét és jellegét tekintve mindenki számára érthetőek és hozzáférhetőek. Mindamellett külön sajátos ize van pl. a csehovi altiszt, Prisibijev szóhasználatának, a puskiní Szavelics, a gogoli Manyilov, a MELNYIKOV-PECSER-SZKIJ által ábrázolt óhitűek, SCSEDRIN hivatalnokai és bürokratái stb. szóhasználatának. Az orosz írók érdemének és alkotásaik realista voltát igazoló kritériumnak szokás számítani azt, hogy pontosan érzékeltetni tudták a különféle társadalmi rétegekhez tartozó személyek nyelvét, vissza tudták adni azt a tipikusát, ami az egyes társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegek jellegzetessége.

A társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegek tehát a mindennapi társalgási köznyelvnek válfajai, amelyeket az különböztet meg egymástól, hogy szavaikat sajátos módon válogatják ki, rendezik el, hogy némelyeket különleges jelentésben használnak, hogy kedvelt fordulataik és kifejezéseik vannak, eredeti a kiejtésük stb. Az orosz mindennapi társalgási nyelv társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegeinek tanulmányozása és ezek jellegzetes nyelvi eszközeinek elemzése lehetővé teszi, hogy minden tekintetben eligazodjunk az irodalmi nyelv beszélt /társalgási/ válfaja és a mindennapi társalgási köznyelv sokféle kiágazása közti kölcsönhatás bonyolult és érdekes folyamataiban.

Igy pl. rendkívül érdekes az a kérdés is, hogy milyen viszonyban állnak egymással a társalgási köznyelv társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegei és az irodalmi nyelv beszélt válfajai. Vajjon a társadalmi gyökerű nyelvi stilusrétegek beletartoznak a beszélt /társalgási/ irodalmi nyelv rendszerébe? Ezt a kérdést csak akkor dönthetjük el, ha számba vesszük, hogy e stilusrétegek tipikus nyelvi eszközei mennyiben felelnek meg az irodalmi normának, amely az irodalmi nyelvnek nemcsak írott /könyvnyelvi/, hanem beszélt /társalgási/ válfajára is kötelezően érvényes.

Ha pl. a művelt emberek /pl. orvosok, művészek, tudósok, tanítók stb./ társalgási nyelvére jellemző nyelvi stilusrétegek a maguk nyelvi eszközei és ezek használatának szabályai tekintetében nem térnek el az irodalmi normától /eltekintve néhány szűkebb szaknyelvi szótól és beszédfordulattól, amilyen pl. a tanítók nyelvében: o k n o v raszpiszani 'lyukas óra' [tkp. ablak a tanrendben. - A ford.], likvidirovat 'h v o s z t ü 'pótolni a hátralévót' [tkp. megszüntetni a farkat. - A ford.]/, akkor - ez magától értetődik - beletartoznak a beszélt irodalmi nyelv rendszerébe. De ami pl. a hajdani kereskedők, intézők, násznagyok stb. jellegzetes nyelvi stilusrétegeinek nyelvi eszközeit illeti / gondoljunk pl. OSZTROVSZKIJ "Dohodnoe meszte" c. művéből a násznagy kifejezéseire: brjule /brjunet 'barna férfi' helyett /; i orgen na sce 'és medália van a nyakában' /orden 'rendjel' helyett. - A ford. / a umen kak, proszto tebe isztukan zolotoj 'de olyan okos mint egy aranyborjú' /, ezek eltérnek az irodalmi normától, és ezért nem tartoznak bele a társalgási irodalmi nyelv rendszerébe. A társadalmi gyökerű stilusrétegek problémájának eldöntése és mibenlétük vizsgálata nélkül lehetetlen hozzáfognunk egy-egy szereplő személy nyelvének elemzéséhez, és lehetetlen helyesen meghatározni, hogy az milyen mértékben tipikus.

Vajjon napjainkban a nyelvjárások olyan tárházat jelentenek, amelyből az orosz irodalmi nyelv szókincse kiegészül? Sok okunk van azt állítani, hogy a nyelvjárások nyelvi eszközei már nem gyarapítják a mai orosz irodalmi nyelv szókincsét, nem hatolnak be annak nagyszámu stilusrétegeibe. Egy-egy

szépirodalmi műben azonban betölthetnek bizonyos stilisztikai funkciót, vagyis a szereplők nyelvének érzékeltetésére és stilizálásra szolgálhatnak / mint SOLOHOV-nál és más szovjet írónál megfigyelhetjük/. De a nyelv fejlődésének egyes szakaszaiban a nyelvjárásek nyelvi eszközeinek az irodalmi nyelv rendszerében játszott szerepe meg-meg változott, és az irodalmi nyelv kialakulásának és fejlődésének bizonyos korszakaiban a helyi nyelvjárásek - mint a köznyelv kiágazásai - rendkívül fontos szerepet játszottak, amelyből az irodalmi nyelv állandóan merített.

Az irodalmi nyelv a fejlődés színvonalának megfelelően egyre inkább megszűnik egyetlen nyelvjáráásra támaszkodni, és kezd ráépülni az egész népet átfogó köznyelvre, annak egészére. Ezért az orosz irodalmi nyelv történetét kutató nyelvészeknek egyik legfontosabb feladata, hogy meghatározzák: a fejlődésnek mely szakaszaiban jelentettek a nyelvjárási elemek olyan tartalékokat és forrásokat, amely az irodalmi szókincset táplálta. Minden nemzeti irodalmi nyelvnek saját története van, saját fejlődési törvényszerűségei vannak. Eszerint az irodalmi nyelv eszközkészletét tápláló nyelvjárási elemek problémáját minden nyelv esetében külön-külön lehet csak megoldani.

Az irodalmi nyelvet az jellemzi, hogy szókincsének, kifejezés-készletének, alaktanának, mondattanának, művészi ábrázoló eszközeinek legfőbb és legfontosabb elemei szilárdak. Ezért nehéz feltennünk, hogy az olyan közismerten irodalmi szavakat, mint petuh 'kakas', varezszi 'kétujjas kesztyű', brjukva 'répakáposzta' majd egyszer valamikor felcserelelik vagy kicserélik azek nyelvjárási színvonalát /kecske, subenki, kalega/. Ami azt illeti, hogy az új fogalmak és tárgyak jelölésére új szavak bukkannak fel a nyelvben, megjegyezhetjük, hogy ezeket - miként ezt az orosz nyelv szókincsének szovjet-korszakbeli fejlődése is bizonyítja - nem a helyi nyelvjárásekból merítjük, hanem a különféle szóalkotási módok segítségével, továbbá közismert szavak jelentésének megváltoztatása és más nyelvekből való kölcsönzése útján keletkeznek. Mivel az irodalmi nyelvet az jellemzi, hogy nyelvi eszközei szilárdak és az egész nép számára érthetőek és hozzáférhetőek, a nyelvjárási elemek használata és közérthetősége pedig rendszerint csak egy-egy kisebb területre korlátozódik, célszerűtlen és helytelen lenne, ha nyelvjárási elemeket tuzakelnának be egy olyan magas fejlettségű irodalmi nyelvbe, mint amilyen most az orosz irodalmi nyelv.

*

Áttérünk az orosz irodalmi nyelv stílusnemeinek kérdésére; figyelmünk kiterjed majd arra is, ami közös bennük s így az irodalmi nyelv egységes rendszerébe foglalja őket, és arra is, ami sajátos, elütő bennük, a megkülönböztetőket egymástól. Az irodalmi nyelv tulajdonképpen egy stílusrendszer, amelybe az egyes stílusnemeknek a viszonya és kölcsönhatásuknak a jellege keretként változik, mégpedig a nyelvnek a társadalmi fejlődéssel kapcsolatos fejlődésétől függően. "A nyelvi stílus - mutat rá V.V. VINOGRADOV akadémikus - a kifejezés eszközeinek egy olyan, jelentéstaniilag zárt, kifejezési lehetőségei tekintetében korlátozott és célszerűen megszervezett rendszere, amely összhangban áll az irodalom vagy írásbeliség egy-egy műfajával, a társadalmi törekvés egy-egy területével /pl. a hivatalos stílus, a kancelláriai stílus, a társadalmi stílus stb./, egy-egy társadalmi helyzettel /pl. az ünnepléses stílus, a hangsúlyozottan udvaris stílus stb./, a társadalmi különféle rétegei és társadalmi közötti nyelvi kapcsolatok ilyen vagy amilyen jellegével. Az irodalmi nyelv stílusrendszere nagyon változékony. Nem minden stílusnem egyenlő értékű. A stílusnemeket nemcsak ideológiai fajsúlyuk, kifejezési lehetőségeik, használati

lehetőségeik, használati körük, hanem jelentéstartalmuk is megkülönbözteti egymástól. Az irodalmi nyelv stílusnemeinek szerkezete, száma, minősége és hierarchikus rendje korról-korra változik."

Az irodalmi nyelv stílusnemeinek fejlődését nem szabad a tágabb értelemben vett irodalom /vagyis az irodalomhoz számítva a tudományos, a publicisztikai, a műszaki, technikai stb. irodalmat/ műfajainak fejlődésétől elszakítva vizsgálnunk. Miként a nyelvi eszközök összetétele, úgy ezek használatának szabályai is szorosan összefüggenek a megnyilatkozás tartalmával. Az irodalmi nyelv stílusnemeinek elhatárolása és osztályozása tehát műfajon alapon történik. Így pl. mivel a publicisztika, mint az irodalomnak egy bizonyos műfaja, valójában létezik, ennek megfelelően beszélünk publicisztikai stílusról. Ugyanezt mondhatjuk a művészi /szépirodalmi/, hivatalos /irodai/ stb. stílusnemekről is.

A másik elv, amelynek megfelelően beszélünk ünnepélyes, familiáris, közömbös stb. stílusról, abból ered, hogy már számolunk az érzelmi /kifejező/ tulajdonságokkal is, amelyeknek sajátos volta a társadalmi helyzetben, a beszéd tartalmában és célzatában, érzelmi telítettségében leli magyarázatát. Az írás műfajától függően és a nyelvi eszközök kiválasztásának megfelelően az irodalmi nyelv stílusai egész csoportokká foglalhatók össze. Körünk irodalmi műfajainak megfelelően a mai orosz irodalmi nyelvben a következő stílus-csoportok találhatók meg, amelyek mindenekelőtt írott /könyvnyelvi/ változatára jellemzőek, de - ha nem is ugyanolyan mértékben - a beszélt /társalgási/ nyelvben is tükröződnek.

1/ A művészi /szépirodalmi/ stílusrétegek, amelyek közt két fő változatot különböztetünk meg: a költői és a prózai stílust. Ezek szintén alfajokra oszlanak; ilyen pl. a satirai stílus, a mesei stílus, stb. Mivel létezik, mint irodalmi műfaj, a mese, teljesen indokolt meseíró stílusról beszélünk, mint eme irodalmi műfaj jellegzetes nyelvi eszközeinek, szóhasználati módszereinek és fogásainak történetileg kialakult rendszeréről.

2/ Társadalmi /publicisztikai/ stílusok; ezek felhasználhatók újságírói /folyóirati/ stílusokra, irodalmi kritikai munkák stílusaira, különféle társadalmi élű pamfletek, leleplező cikkek, tárcák stílusaira stb.

3/ A tudományos fejtegetés stílusrétegei, amelyek nyelvi eszközeik összetétele és jellege tekintetében igen változatosak. A tudomány hatalmas arányú fejlődésével, a tudományos ismeretek fokozódó mérvű specializálódásával párhuzamosan a tudományos fejtegetés stílusrétegei lényegesen megváltoznak. Ezért pl. az orvostudományi művek stílusa lényegesen különbözik a matematikai munkák stílusától, ez pedig szintén jelentős mértékben elüt a filozófiai tudományos munkák stílusától. Ugyanezt mondhatjuk a jogtudományi munkákról is, amelyeknek igen sajátos stílusuk van.

4/ A mesterségnyelvek stílusrétegei, amelyek a legkülönbözőbb szakmák igényeit és szükségleteit kielégítő műszaki /technikai/ irodalomra, a technika különféle területeire, a katonáskodásra és a tevékenység más területeire jellemzőek.

5/ A hivatalos /irodai/ nyelv stílusrétegei, amelyek szintén számos alfajra oszlanak; ide tartozik az állami okiratok, a hivatalos rendeletek, a törvényhozási okmányok stb. stílusa.

6/ A levél-stílusok, amelyek a mindennapi levelezésre, naplókra stb. jellemzőek.

Az irodalmi nyelv fejlődésének egyes szakaszain a stílusrétegek vezető szerepe is megváltozik. Amíg pl. a XVIII. században a költői stílusnemek kezdik átadni vezetőhelyüket a prózai stílusoknak, addig a XIX. század derekán a társadalmi /publicisztikai/ stílusnemek kerülnek az első helyre és gyakorolnak nagy szervező hatást az irodalmi nyelv valamennyi kifejező eszközének és szabályának fejlődésére.

Ami az irodalmi nyelv minden stílusrétegében közös, az elsősorban a nyelv nyelvtani rendszere. A nyelv alapszókincese szintén általánosan használatos a nyelv minden stílusrétegében, mivel ez nélkülözhetetlen, nélküle a nyelv nem létezhet. Az egyes stílusnemek jellegzetes szakszókincesével /pl. a tudományos munkák stílusában előforduló tipikusan kémiai, orvosi vagy matematikai műszavakkal/ ellentétben az alapszókinces szavai stilisztikai hovatartozásuk tekintetében semlegesebbek, a nyelvnek közös stílusbeli alapját /obszcsestílevaja eszneva/ alkotják. Ennek megfelelően a stílusnemeknek van egy közös egységes alapjuk, amely lehetővé teszi, hogy az irodalmi nyelvet stílusrendszernek tekintsük; ez az irodalmi nyelv összes nyelvi eszközének eszthatatlan szintézise. Ily módon az irodalmi nyelv stílusrétegeinek egységét, valamint fejlődésük közös törvényeit az határozza meg, hogy közös alapjuk, amely az összekötő kepecs és a kötéanyag szerepét tölti be, nem más, mint a nyelv alapszókincese és nyelvtani rendszere.

Hátra van még egy eddig elég tisztázatlan kérdés: mi az a különleges kritérium, amely az egyes stílusrétegeket megkülönbözteti a többitől. Mindezekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy az egyes stílusrétegeken belül bizonyos közkeletű szavak külön sajátos, csak arra a stílusrétegre jellemző jelentésárralattal szerepelnek. Vegyük pl. az orosz nyelv alapszókinceséhez tartozó duh szót, amelynek közkeletű jelentése 'cselekvésre serkentő belső indíték, erő' /pedujat' duh armii 'növeli a hadsereg harci szellemét'/. De ha ezt a szót a publicisztikai stílus körébe vonjuk, más, a publicisztikai irodalomban tipikus jelentést kap /pl. duh sztat'i 'a cikk szelleme' azaz 'eszmei beállítottsága'. A tudományos filozófiai stílusrétegekben a duh szót annak jelölésére használják, amit rendszerint az anyaggal szembeállítani. A multban az egyházi /vallásos/ stílusnemekben a duh szót 'természetfeletti, isteni lény' jelentésben használták. A hétköznapi, közönségesebb nyelvben, valamint a termelés néhány ágában és a mesterségnyelvekben 'szag' illetve 'levegő' a jelentése /szveze duh vidne 'nyilván friss a levegő': vö. GROT szótárában: "Duh ... Bányá. A munkások használják olykor az olvasztókemencébe fújtatott levegő nevéként"/. De mindezek a jelentések az alapjelentésből fejlődnek ki, és ezért nem szakad meg köztük a kapcsolat; ha ez a kapcsolat megszakad, új szó - hemenima - jön létre.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az egyes stílusrétegeknek sajátos eszközeik vannak a művészi megjelenítésre, sajátos a szóhasználatuk, továbbá, hogy különleges mondat szerkeztési módokat, különleges mondatfűzéseket alkalmaznak. L.V. SCSEBBA akadémikus így jellemzi a mai orosz irodalmi nyelv néhány stílusrétegének sajátosságát:

"A kancelláriai stílus fő változatának tehát az a feladata, hogy egyetlen egységbe foglalva feltárja valamely ügy minden körülményét, ezek valamennyi logikai összefüggését, a belőlük adódó következtetéssel együtt. Innen ered az is, hogy a kancelláriai stílus az alárendeléses összetett mondatokat kedveli..."

A törvények nyelvének mindenekelőtt szabotésnak kell lennie, és ki kell zárnia mindennemű csürés-csavarás lehetőségét; itt a gyors megértés

már nem olyan rendkívül fontos, mivel az érdekelt fél minden biztatás nélkül is kétszer-háromszor is elolvassa a törvény megfelelő cikkelyét. A röpiratok nyelvének viszont, amely a széles néptömegeket tartja szem előtt, velősnek kell lennie, egyetlen szempontot kell megragadnia, és nem szabad apró-cseprő magyarázkodásokba becsátkeznie - mindennek szintén megvan a nyelvi tükröződése. A tudományos nyelv lényege: szigor a műszavak megválogatásában, hogy azok egyértelműek legyenek, semilyen félreértésre ne adjanak okot. A levél-stilusnak rengeteg változata van a levelező személyek társadalmi kapcsolatától függően. Ezek a változatok mindig annyira szembetűnőek voltak, hogy régebben külön levélírási kézikönyveket adtak ki, az u.n. "levélminták"-at. A szépirodalom nyelvének természetesen még sokkal több válfaja van, mint a gyakorlati szükségleteket kielégítő nyelvnek /delevaj jazük/csakhogy ezek nem mindig olyan szembetűnőek, és nem minden esetben lehet őket könnyen osztályozni. A lényeg azonban az, hogy teljesen más rendeltetésük van: képet kell adniuk mindazokról a különféle társalgási nyelvi, társadalmi s részben földrajzi dialektusokról, amelyeket a szóbanforgó irodalmi nyelv egyesít magában. A nyelven keresztül ábrázoljuk azt a társadalmi környezetet, amelyhez a szereplő személyek tartoznak. Emellett az a lényeges, hogy a dialektusok természetesen nem teljes egészükben hatolnak be az irodalmi művek nyelvi szövetébe, hanem csupán igen kisszámú elemükben, amelyek mintegy sejtetik a szóbanforgó nyelvjárásokat...

Teljesen különálló nyelv a költői nyelv, mégpedig nem sajátos költői funkciója szempontjából, hanem tisztán szűkebb nyelvészeti szempontból: hagyományosan eltér olyan szavakat is, amelyek a köznapi nyelvben teljesen lehetetlenek, mint pl. hladnŭj 'hűvös' a holednŭj 'hideg' helyett, plamen 'hév' a plamja 'láng' helyett és sok más.

Még inkább magában áll a dráma nyelve, amely a társalgási nyelv és az irodalmi nyelv keveredésének sajátos terméke."

Az irodalmi nyelv stilisztikai eszközökben való gazdagságát és változatosságát funkcióinak és alkalmazhatóságának sokoldalúsága magyarázza meg. Így pl. a megnyilatkozás tartalmától és céljaitól, de magától a beszédhelyzettől függően is a nyelv kifejezési lehetőségei igen sokfélék. Ezen az alapon az irodalmi nyelv beszélt változatán belül L.V.SCSERBA akadémikus megkülönböztetett "...három, ha nem négy, egymással kölcsönös viszonyban álló szórétetet, az ünnepélyes, a közömbös és a familiáris réteget, amelyhez hozzávehetünk még egy negyediket, a vulgáris réteget is. Ezeket pl. a következő sorokkal illusztrálhatjuk: lik 'arca', lice 'arc', rezsa 'pofa', merda 'ronda pofa', vkusat 'étkezik', eszt 'eszik', upletat 'fal', lepat 'zabál' vagy zsrat 'ua.'"

Az tehát, hogy az irodalmi nyelvnek sokféle stilusrétege van, nemcsak a sok irodalmi műfaj meglétével, hanem a beszéd értelmi és érzelmi telítettségének fokával is magyarázható.

A stilusnemek kölcsönhatása, elemeiknek, pl. a költői stilusrétegek elemeinek átcsuszása prózába, szintén egyike azoknak a problémáknak, amelyeket még nem tanulmányoztunk át, jóllehet feltétlenül megoldandók. A költői stilusok még a XVIII. században is nagy szervező hatással voltak a prózai nyelv eszközeire és szabályaira. GYERZSAVIN, KARAMZIN-t bucsuztatva, ezt írja: "Dalolj, Karamzin! É a prózában is csalogatszót fogunk hallani!" A karamzini próza nyelve valóban gazdagon telítve volt a költői szó- és kifejezőképességével.

A publicisztika stilusrétegeit a társadalmi /publicisztikai/ szókincs jellemzi, amely a prózai és költői stilusokban is állandóan tükröződik; ett

sajátságos kölcsönhatásban van más rétegek szókészletével. E kölcsönhatás tanulmányozása érdekes adalékokkal szolgál, és lehetővé teszi, hogy az írónak ne csak stílusbeli sajátságait, hanem világnézeti állásfoglalását is jellemzőkai tudjuk. Arról van szó, hogy a publicisztika stílusrétegei többfélék: az ideológiai harc és a társadalmi irányzatok tükröződnek bennük. Például a XIX. sz. derekán a forradalmi demokrata publicisztika stílusrétegei gyökeresen különböztek a reakciós publicisztikának vagy a vele egy kúron pendülő burzsoá-liberális publicisztikának a stílusrétegeitől. Ez az elvi különbség e stílusnemek szókincsében is visszatükröződött, különösen azokban a szavakban, amelyek az osztályjelleg bélyegét viselték magukon.

A nyelv különféle stílusnemeinek kölcsönhatása nyilvánul meg abban is, hogy ha a szépirodalom felhasznál bizonyos tudományos műszavakat, akkor rendszerint előmezdítja ezek metaforizálódását és átvitt jelentésének kialakulását. Pl. a materija 'anyag' és duh 'szellem' filozófiai műszavakat SZALTIKOV-SCSEDNIN a következőképpen használja fel Gerekvaszter külső jellemzésére: hatalmas természetű volt, "...golosz gusztej i zücsmüj: glaza, kak veditszja, szviaüe. Veebscse zametno, este zdesz' materija preobladaet nad duhom..." 'vastag és öblös hangú; szeme, mint ahogyan az már lenni szokott, malaeszem. Egyszóval látni való, hogy itt az anyag basáskedik a lélek felett' /"Gubernszkie cserki"/.

Nem kevésbé fontos annak a kölcsönhatásnak jellemzése sem, amely egy-egy író által használt tudományos műszavak és a többi stílusréteg szókincsese között mutatkozik. Vö. ezt azzal, ahogyan pl. SCSEDNIN egybekapcsolja a szakszókincs szavait a mindennapi társalgási vagy a könyvnyelvi szavaival: epidemija beltovai 'pletyka-járvány', embrión sztüdlivoszti 'a szegyenlősség embriója', duhovnoe malekrovie 'szellemi vérszegénység', epüti fil'tracii csepuki 'kísérletek az estebaság filtrálására' stb. Ezek a példák egyben azt is bizonyítják, hogy a próza és a publicisztika stílusrétegei mincsenek egymástól köfallal elválasztva, hogy az író műveiben visszatükröződik a nyelvi eszközöknek ama fluktuációja, amely a stílusrétegek között már eredetileg is megvan, hogy az író eredeti módon cserébéli e stílusrétegek nyelvi eszközeit, hogy az irodalmi nyelv voltaképpen nem egyéb, mint ezeknek a stílusrétegeknek és a bennük megszilárdult szavaknak és kifejezéseknek bonyolult szintézise.

A különféle tudományos műszavaknak az irodalmi kritika szókincsébe történő áttelődése /vö. BELINSZKIJaél/ a természettudomány és a filozófia műszavainak használatát: rodü i vidü poezii 'a költészet fajai és nemei', szub'jekt 'szubjektum', ideja 'eszme' stb./ az irodalmi nyelv különféle stílusnemeinek nyelvi eszközei közti kölcsönhatások kutatóját, és az orosz nyelv szókészletéhez tartozó s fekezetesen az alapszókincsbe átkerülő szavak fejlődéstörténetének kutatóját egyaránt érdekli. Egyszerűs mind az is nyilvánvaló, hogy egy-egy szó csak akkor kerül be az alapszókincsbe, amikor - az egyik stílusréteg területéről egy másikra való áttelődése közben - fekezetesen megszűnik a nyelvnek csupán egyetlen stílusrétegéhez való tartozása és viszonya, és közkeletűvé, hogy úgy mondjuk, stílusközívé válik /pl. ideja 'eszme', roman 'regény', olyan típusú műszavak, mint operacija 'operáció' stb./ . Az efféle szavakból rendszerint sek új szót képeztünk, amelyek azután a nyelvnek más-más stílusrétegeiben foglalnak helyet.

Az orosz irodalmi nyelv stílusrendszerének és az egyes stílusnemek tipikus nyelvi eszközeinek vizsgálata arról tanuskodik, hogy az irodalmi nyelv

története szorosan összefonódik az irodalmi nyelv stilisztikájával. A stilisztika azokat a törvényszerűségeket tanulmányozza, amelyek a nyelv különféle stílusnemeihez tartozó nyelvi eszközök használatában érvényesülnek. A stilisztika legfontosabb feladata, hogy vizsgálja ezeknek a nyelvi eszközöknek az összetételét és funkcióit /a költészet, a próza, a tudomány, a publicisztika stb. stílusrétegeiben/. De az irodalmi nyelv /könyvnyelv/ stilisztikájának szilárd alapzatra, mégpedig a köznyelvi képes beszéd stilisztikájára kell épülnie; ez a szóbeli művészi megjelenítésnek azokat az eszközeit és módjait vizsgálja, amelyek a nép nyelvében fejlődtek ki. Ha az irodalmi nyelv történetének buvára és a művészi alkotások nyelvének és stílusának kutatója a köznyelv stilisztikáját is tanulmányozza, akkor elég kirívó hibáktól óvhatja meg magát, pl. olyasmiktól, hogy egy valamely írónak tulajdonítsa egy sereg olyan kifejezésnek és a szavak képes jelentésének megalkotását, amelyek már régen megvoltak a köznyelvben. Ez a szépirodalmi művekben előforduló szinonimikára és a nyelv művészi formálásának egyéb jelenségeire egyaránt vonatkozik.

✽

Most álljunk meg egy pillanatra, és lássuk, hogyan tükröződnek az osztály-érdekek az irodalmi nyelv stílusnemeiben és egy-egy író stílusában is.

Az irodalmi nyelv különféle stílusnemei bizonyos mértékig saját bőrükön tapasztalják az osztályoknak ama törekvésőt, hogy a nyelvet saját céljaikra használják fel, és különleges szavakat és fordulatokat honosítsanak meg benne. De az egyes stílusrétegekben sem azonos ezeknek a különleges szavaknak és fordulatoknak az arányszáma. Míg pl. a hivatalos /kancelláriai/ stílusrétegek elenyészően kis számban tartalmaznak efféle különleges nyelvi eszközöket, s míg egy tudományos fejtegetés stílusában /pl. matematikai, asztrológiai, kémiai tanulmányokban/ ezek a különleges szavak és fordulatok szintén jelentéktelenek / bár persze egy filozófus számára elsőrendűen fontos afféle szavak eszmei tartalma, mint materija 'anyag', idealizm 'idealizmus' stb./, addig a társadalmi /publicisztikai/ stílusrétegekben sokkal nagyobb számban fordulnak elő. V.I.LENIN tanításának fényében, amely szerint a tökéletes rendszerben egy nemzetben belül két kultúra létezik, világos értelmet kap SZALTIKOV-SCSEDRINnek az a közismert megjegyzése, hogy a publicisztikában az "elnyomottak nyelve" mellett feltűnt még a "lakájnyelv" is, amely a szemtelenségnek és rágalmozásnak a keveréke.

Az író stílusát szintén nem sorolhatjuk a felépítmény- és osztályjellegű jelenségek közé. Stíluson szeknek a nyelvi eszközöknek a rendszerét értjük, amelyeket az író a köznyelvből választ ki, és a maga sajátos alkotómódszerének megfelelően használ fel. A stílus tehát nem más, mint az író kedvelt kifejezőmódja, manérja. Ez, nyelvi eszközeinek, tehát szókincsének, kifejezőkészletének, mondat szerkezetének összetételét s ezek felhasználásának szabályait tekintve össznépi jellegű, nem pedig osztályjellegű. De bizonyos mértékben akadnak benne olyan különleges szavak és kifejezések is, amelyeket az egyes osztályok más-másképpen értenek. Az ilyen különleges elemek szerepét nem szabad tulbecsülnünk /a nyelvnek nem egészen egy százalékát teszik ki/, és nem szabad, hogy az író felhasználta nyelvi eszközöket egytől-egyig osztályjellegűnek kiáltjuk ki.

Az író világnézete ily módon visszatükröződik az egyes különleges szavak és fordulatok kiválasztásában is, meg azok értelmezésében, tehát bizonyos

szavak jelentésében is. Mindent összevetve, az író stilusa nem egyéb, mint a köznyelv egyéni változata. Az pedig kétségtelen, hogy a nyelv, csak azért, mert az ideológia kifejezésére használjuk, nem lett esztály- és felépítmény-jellegű jelenség.

A szépirodalmi művek formájának és tartalmának egységét megerősíti az, hogy az ideológiának a kifejezésmódokra gyakorolt hatása éppen megfelelő, olykor igen különleges nyelvi eszközök kiválasztásában nyilvánul meg. Annak megértését, hogy az író vagy a publicista nyelve sajátos alakzat, s hogy a stilus az eszmei tartalomtól függ, megkönnyíti LENINnek a vita két formájáról illetve módjáról szóló híres tétele.

*

Igen érdekes az a kérdéskomplexum is, amely az irodalmi nyelvnek és a társadalmi zsargonoknak a viszonyából adódik. Elég sok nehézségünk támad már a zsargonok meghatározása körül is, amelyek a köznyelv kiágazásaiként jöttek létre, és, ha más-más mértékben is, de összeköttetésben álltak az irodalmi nyelvvel.

Fejlődése során a társadalmi zsargonok az irodalmi nyelvre gyakorolhattak bizonyos hatást, sőt kényszert is. Ezért olykor nemcsak az történhet meg, hogy az irodalmi kifejezésmód eszközei beszennyeződnek kissé a zsargonszerű szóhasználat elemeitől, hanem az is, hogy éppen a zsargonok hatása alatt történik meg a kellő kiválasztásuk, s az, hogy divatossá válnak. Lehetetlen például, hogy a XVIII. században az arisztokraták nemesi szalen-zsargonja ne tükröződött volna valamelyest az irodalmi nyelv szabályaiban, e korszak költői és prózai stílusában. Ennek az a magyarázata, hogy egyes írók olyan nyelvi eszközöket igyekeztek meghonosítani az irodalmi nyelvben, amelyek, miként akkoriban mondták, "nem sértik a nemeslelkű hölgyek fülét." Ezért egyes írók szenvedélyesen kiirtottak a szépirodalomból mindent, ami megbetránkéztathatta volna a nemeslelkű hölgyeket, így pl. a közönségesebb hétköznapi kifejezéseket, a régi krónikák bölcs mondásait stb. Ez az irodalmi nyelv egyes stílusnemeit azzal fenyegette, hogy elszegényednek, lehetőségeik összeszűkülnek, s hogy zsargonszavak és kifejezések piszkítják be őket. Ime, ezért nem közömbös egyáltalán az irodalmi nyelv történetének kutatója számára, hogy milyen zsargonok léteztek az orosz nyelvben, és mi volt a sorsuk ezeknek a zsargonoknak.

Azok a zsargonok, amelyek az orosz köznyelv kiágazásaiként a múltban léteztek, a következők: a nemesi zsargon /szalonnnyelv/^x, az egyházi /vallási/ zsargon^{xx}, a kereskedő-zsargon /kalmár-nyelv/⁺, a hivatalnoki zsargon⁺⁺.

A zsargonok szókincsének tanulmányozása során elkerülhetetlenné válik annak szükségé, hogy körülhatároljuk és jellemezzük a különleges zsargon-

x Szalonnó-dvorjanszkij zsargon.

xx Cserkevnó-bogoszlovszkij zsargon.

+ Kupecseszkó-torgaseszkij zsargon.

++ Csinevnicsnij zsargon.

szókészletet, valamint az is, hogy meghatározzuk, milyen szerepet játszanak ezek a különleges szavak az íróknak és alakjainak nyelvében. Ha figyelembe vesszük, hogy a zsargonoknak nincs saját alapszókinccsük, és a szavakat a nemzeti nyelvből kölcsönzik, akkor a zsargonba kerülő s ott különleges jelentéstartalmat kapó szavak jelentésváltozásai is érdekel bennünket.

A zsargonok szó- és kifejezőkészségének elemei sokféleképpen tükröződnek és nyernek alkalmaztatást a szépirodalomban. Olykor ezek adják a legjellemzőbb anyagot az alakok nyelvének érzékeltetéséhez. Az orosz írók által teremtetett alakok közül sokat éppen az tesz tipikussá és kifejezővé, hogy beszédjük tele van ama környezet társadalmi zsargonjának elemeivel, amelyből ezek az alakok származnak. Vö. Murzaveckij "nyizsnijnovgorodi francia" szóhasználatát /OSZTROVSZKIJ "Velki i ovcü" c. vígjátékában/, midőn Kupavinához fordul: "Ah, osztav'te, lesze! Vü mne nadoeli. Mil' pardon, madam! Ja szevszem e drugom. Izvolite videt', ja csiszt ... Ma tant - sztaraja devka." "Szetasze, Merszi, gran merszi! Cserez dva dnja, parel' doner!" /"Ah hagyja el, laissez! Ön terhemre van. Mille pardon, madam! Én egészen mást ohajtok. Méltóztatik látni, én tiszta vagyok... A tantim idős leány." 'C'est assez! Merci, grand merci! Két nap múlva, parole denner!"/.

Az orosz irodalmi nyelv történetének kutatói előtt most teljes élességében áll az a feladat, hogy tanulmányozzák, mi módon harcoltak az írók a zsargonjelenségek ellen, az irodalmi nyelv tisztaságáért. Ismeretes, hogy az érintkezésnek csupán egy-egy szűkebb területére korlátozódó és nyelvi önállósággal nem bíró, pusztulásra ítélt társadalmi zsargonokat a szépirodalomban helyesen értékelték és alkalmazták. A legkiválóbb orosz írók tiltakoztak az ellen, hogy a zsargonok kényszerítő hatást gyakoroljanak az irodalmi nyelv szabályaira, felszólaltak a zsargonszerű szóhasználat terjedése ellen, védelmezték a köznyelv jogait. Ebben a vonatkozásban jellemző PUSKIN harca a nemesi szalon-zsargon ellen, ennek kényeskedése és kasztszerű zártsága ellen /vö. a költő óhaját, hogy Tatjana szalonjában "elfogadják az egyszerű népies stílust"/.

A zsargonelemek összetételének és a szépirodalmi művek nyelvében betöltött funkcióinak tanulmányozása azoknak a felesleges, nem feltétlenül szükséges idegen szavaknak és fordulatoknak a problémájára is világosságot deríthet, amelyek a társasági élet zsargonjaiban terjedtek el. Ezért kell pontosan megkülönböztetnünk egymástól a zsargon-jellegű kölcsönzéseket /amelyek idővel kimennek a divatból/ és a köznyelvi kölcsönzéseket, amelyek viszont tartósan meghonosodnak az orosz nyelv szókészletében, sőt részben alapszókinccsében is.

Nagy érdeklődésre tarthat számot az is, hogyan tükröződnek az irodalmi nyelvben az e g y h á z i / v a l l á s i / z s a r g o n elemei. Annak idején "Nedoroszli" c. művében már FONVIZIN is kitűnően érzékeltetni tudta a zsargon legfontosabb jegyeit, midőn Kutejkin egy egészen sajátos nyelven beszéltette. Ciferkin-nel ellentétben Kutejkin éppen azt a mesterkéltséget, könyvszagú, erősen archaizáló zsargont beszéli, amelyet a szemináriumokban kultiváltak, ott, ahol a fiatal papokat nevelték.

Ezt az egyházi /vallási/ zsargont, mint bármely más társadalmi zsargont, nem lévén saját nyelvtani rendszere és alapszókinccse, a különleges szavak, kifejezések és beszédfordulatok különböztetik meg a többitől. A szépirodalomban gyakran használták ezt az egyházi, papi környezetből kikertülő vagy oda tartozó személyek "nyelvi kosztümjének" érzékeltetésére. Az írók nagy művészi leleményről tettek tanúságot, midőn megteremtették ezeket a figurákat

és felhasználták az egyházi /vallási/ zsargon elemeit. Ezért amellett, hogy meghatározzuk az idetartozó különleges szavak és fordulatok körét, szükségesnek látszik annak vizsgálata is, hogy a szépirodalemben milyen módjai és eszközei vannak e különleges szavak és fordulatok irónikus felhasználásának.

A kereskedő-zsargon /kalmár-nyelv/, amelynek elemei megtalálhatók OSZTROVSZKIJ, SZALTIKOV-SCSEDRIN és más írók kereskedőinek nyelvében, szintén érdekes anyagot nyújt az irodalmi nyelv történetét vizsgáló kutatóknak, és lehetővé teszi, hogy a szereplők nyelvét az irodalmi nyelvhez viszonyítva jellemezze. A kereskedő-zsargon /kalmár-nyelv/ különleges szó- és kifejezőképességéhez sorolunk olyan /OSZTROVSZKIJ és más írók darabjaiban szereplő kereskedők által gyakran használt/ szavakat és kifejezéseket, mint magarücs 'áldomás', bit' po karmanu 'megérzi a zsebe', vületet' v trábü 'tönkre megy' /tkp. 'kirepül a kürtön'/, poterpet' krah 'csődöt mond'.

Az irodalmi nyelv némelyik stílusnemében sajátos nyomokat hagyott a multbeli hivatalnokiságon, vagyis azoknak a különleges nyelvi eszközöknek a foglalta, amelyek a hivatalnokok körében voltak járatosak, és amelyek lehetővé tették az íróknak, hogy igen színesen ábrázolják "...a mindenható, felelőtlen, megvesztegethető, durva, tudatlan és naplepipó orosz hivatalnokok..." természetét. A hivatalnoki zsargon is néhány különleges szavával és kifejezéssel vált ki a többi közül; ezek közé tartoznak pl. a GOGOL "Holt lelkek"-jében emlegetett "vzbutetenivanija, raszpekani-jai vszjakie delzsnosztünie pohlebkü /'leherdások, fejmosások és hivatali nyaklevesek'/, amelyekkel a hivatalfőnök traktálja alárendeltjeit."

Amikor egy-egy író felidézi a hivatalnokok zsargonszavait, természetesen az is kiderül, hogy ő maga hogyan viszonylik ezekhez. Az írók észrevételei és nyilatkozatai nemcsak azért értékesek nagyon, mert megvilágítják az író világnézeti és irodalmi, stilisztikai állásfoglalását, hanem azért is, mert előmozdítják a zsargon társadalmi szerepének tisztázását. Például SZALTIKOV-SCSEDRIN egy-két kifejezés segítségével /csege izvolite? 'mit parancsol?', kak prikazete 'ahogy parancsolja' és ne pogubite 'kiméljen meg'/ igen találóan jellemezte a hivatalnoki zsargont, midőn rámutatott arra, hogy ezeknek az "alázatos szavaknak" egész létét ez a jelige határozza meg: "segíts magaden, az isten is megsegít!"

Némileg más helyet foglalnak el a nyelvben az u.n. a r g e t i k u s elemek, azaz egy bizonyos társadalmi réteg vagy csoport konvencionális szókincsének elemei. Így pl. a nyelvi konspiráció eszközeként jött létre rendszerint a tolvajnyelv. Ebben, akárcsak a zsargonokban, a köznyelv szavai különleges konvencionális jelentést kaptak, kialakult bizonyos számú különleges szó. Az argót azonban nem szabad azonosítanunk a zsargonokkal, mint ahogy egy-egy tanulmányozott nyelvi jelenséget nem szabad azok hordozóitól elszakítva vizsgálnunk. A lényeg az, hogy a zsargonok hordozói: a vagyonos osztályok felső vezetőrétegei, s a cél, amelyet a zsargonok kialakításakor követnek, az, hogy a néppel szembeállítsák saját nyelvi műveltségüket, amely az ő elgondolásuk szerint jóval választékosabb és kifinomultabb amazénál, de valójában csak egy szegényes és olykor kozmopolita kaszt-nyelv. Az argónak pedig, amelyet gyakran a nyelvi konspiráció céljaira alkottak, a társadalom mélyrétegeiben élő emberek voltak a hordozói. Így hát az argó mind hordozóinak társadalmi hovatartozása, mind pedig rendeltetése szempontjából lényegesen különbözik a zsargonoktól.

Az irodalmi nyelv művészi, esztétikai vonásai, a közlési és az esztétikai funkció egysége, amely az irodalmi ábrázolás valamennyi eszközét és módját jellemzi, szintén egyike azoknak a rendkívül bonyolult és még kidolgozatlan problémáknak, amelyek az irodalmi nyelv történetének kutatói előtt állnak. Hogy ezt a problémát sikeresen megoldhassuk, mindenekelőtt el kell vetnünk azt a teljesen helytelen nézetet, amely szerint a közlési és esztétikai funkció egysége csak a szépirodalmi művek nyelvében valósul meg, csak annak sajátossága. Ez az álláspont elszegényíti az irodalmi nyelvet, mivel a sok stílusnem közül egynek, a művészi, szépirodalmi stílusnak tulajdonít esztétikai vonásokat, bár kétségtelen, hogy ez érzelmi, esztétikai telítettsége tekintetében kiemelkedik a többi közül.

Némileg meggondolatlanság és könnyelműség lenne tőlünk, ha a publicisztikai munkáknak, tudományos műveknek és az irodalmi nyelv sok más változatának stílusától elvitatnók az esztétikai vonásokat, jóllehet igaz, hogy ezek esztétikai jellege távolról sem azonos mérvű. V.V.VINOGRADOV akadémikus, az irodalmi nyelv egészére gondolva, helyesen jegyzi meg: "A nyelv művészi, szemléltető funkciója a nyelvnek a gondolatközlés és a gondolatcsere eszközének közlési funkcióján alapul, abból indul ki, de annál annyival bonyolultabb, hogy fel van ruházva az irodalmi, művészi kifejezés feladataival és törvényeivel."¹¹

Az esztétikai sajátosságok, az érzelmi telítettség és a kifejezőerő tehát más-más fokon, de az irodalmi nyelv minden stílusnemére jellemzőek. V.I. LENIN és I.V.SZTÁLIN a bolsevik népnevelők és propagandisták nyilvános beszédeinek nyelvéről szólva, a szabadság, világosság, értelmesség és közérthetőség mellett mindenkor rámutattak a nyelv érzelmi, esztétikai vonására is: a céltudatosságra, szenvedélyességre, a meggyőződés erejére, az életszerűségre és a képekben való gazdagságra. A kommunista pártnak, mondotta V.I.LENIN, az a kötelessége, hogy "... a leghozzáférhetőbb, legérthetőbb, legvilágosabb és legelevenebb módon tudjon propaganda-, szervező- és agitációs munkát végezni..."¹² I.V.SZTÁLIN a lenini munkák nyelvének ilyen jellemző vonásaira mutatott rá: "Csak Lenin tudott a legösszekuszáltabb dolgokról is ily egyszerűen és világosan, ily tömören és merészen írni, úgy, hogy minden egyes mondata egy-egy lövés, amely célba talál."¹³

Az irodalmi nyelv különféle stílusnemeinek esztétikai sajátosságai nem egyformák, mint ahogyan a művészi ábrázolás funkcióját betöltő nyelvi eszközök sem azok. A művészi, szépirodalmi stílusnemekben gazdagabban és változatosabban vannak meg. "A nyelv funkciói a szépirodalomban - mutat rá V.V.VINOGRADOV akadémikus - kiszélesednek és bonyolultabbá válnak. A köznyelv talaján, a köznyelv kifejezési lehetőségeinek segítségével alakulnak ki a művészi ábrázolás formái, a képek és jellemek nyelvi megformálásának elvei, a szereplő személyek beszédének tipizálási és egyénítő módjai, a párbeszéd irányításának bonyolult módszerei, a gazdag művészi kifejezőképesség, a művészi ábrázolás eszközeinek egész tárháza. A művészi mesterségtudás módszerei és elvei, a képszerű általánosítások hagyományosan öröklődnek, közülük némelyik bekerül a köznyelvbe. A stilisztika és poétika nemzeti kincstárába a valóság szóban történő tükrözésének és reprodukálásának ama eszközei és módjai kerülnek be, amelyek a nemzeti irodalom fejlődése során történelmileg gazdagodnak. Az irodalom nemzeti jellege a szóbeli, művészi szemléltetés és kifejezés eszközeinek fejlődési törvényszerűségeiben nyilvánkozik meg. Mennél közelebb állnak ezek a népköltészethez,

annak nemzeti sajátosságaihoz, annál erőteljesebbek és annál tovább érvenyesek. Ezek a törvények erősen nemzeti jellegűek.¹⁴

*

Az irodalmi nyelvnek és az egyes írók nyelvének népi jellege szintén egyike azoknak az időszéri kérdéseknek, amelyeknek konkrét kidolgozása sürgős feladatunk. Az irodalmi nyelvben és a szépirodalmi alkotások nyelvében testesül meg a nép nyelvi műveltségének minden nagyszerű eredménye, az író nyelve szerves kapcsolatban áll a köznyelvvél: ime, ez a lényege és legfőbb tartalma a 'nyelv népi jellege' fogalmának. Ennek megfelelően éles bírálattal kell illetnünk azokat a sajnos még mindig előforduló kísérleteket, amelyek egy-egy műalkotás nyelvének népi jellegét csupán abban akarják láttatni, hogy az író faragatlan, félművelt, olykor kiáltóan irodalmiatlan szavakat használ. Ez a szempont nemcsak hogy eltorzítja a dolgok valódi állását, hanem ráadásul olyan ósdi és uri gögből fakadó nézeteket tükröz a népre vonatkozóan, amelyekkel annak idején már BELINSZKIJ, SZALTIKOV-SCSEDRIN, CSERNISEVSZKIJ és más ferradalmi demokraták is engesztelhetetlen harcot vívtak.

BELINSZKIJ könyörtelenül szétzúzta minden rendű és rangú íróknak a népi nyelvet meghamisító ama törekvéseit, hogy "...a betört orreken, az arcon éktelenkedő kék foltokon, rongyos gunyán, bocskoron, sültparaszti kiszólásokon és vaskosságokon, kecsmákon és lacikonyhákon ... levagoljanak"¹⁵, és az álnépiesség e szószólóinak "izléstelen és kontár munkáit" "vulgáris népieskedésnek" nevezte. BELINSZKIJ a "cinizmustól, kecsisgek moderától büzlő" nyelvet s mindenfajta "műnépieskedést" izetlenségnek minősített.¹⁶

Az író nyelvének népi jellege olyan sajátosság, amely a köznyelv valamennyi kincsének kiművelése és alkotó továbbfejlesztése során jön létre. A műalkotás nyelvének népi jellegét biztosító legfontosabb ismérvek egyike az, hogy az író a sokévszázados nemzeti irodalmi kulturának legjobb mintáit és legkiválóbb eredményeit követi, és azokat a legéletszerűbb, legtipikusabb és legsajátosabban nemzeti kifejezési eszközöket és módokat használja fel, amelyek arról tanuskodnak, hogy az író nyelve vérrokonságban van a köznyelvvél.

A népi jelleg ismérveihez tartozik a szóbeli művészi eszközök alkotó gyarapítása és fejlesztése, tehát új nyelvi, stilisztikai értékeknek teremtése, oly módon, hogy ez összhangban álljon a nyelv fejlődésének belső törvényeivel, és gazdagítsa a nyelv kifejezési lehetőségeit. Az író nyelvének népi jellegét tehát az határozza meg, hogy az író mennyiben tudta magáévá tenni irodalmilag a köznyelv kincseit, mennyiben tudta azokat kipallérozni, kicsiszolni, valamint tovább gyarapítani a saját szóteremtő munkája révén /ez új szavak és fordulatok alkotásában, és általában a nyelv kifejező eszközeinek fejlesztésében nyilvánul meg/.

Hogy egy-egy író nyelve népi jellegű, azt arról is megismerhetjük, hogy mindenekelőtt a nyelv alapszókincsét és nyelvtani rendszerét használja fel alkotóan /ezek képezik a nyelv alapját, és bizonyítják a nyelv eredeti mivoltát, karakterét/. A nyelv népi jellegének problémája tehát nem egyéb mint a legtalálóbb, legjellegzetesebb és legközvetlenebb nyelvi eszközök lehető legjobb kiválasztásának és legsikerültebb alkalmazásának problémája. Egy irodalmi mű nyelve akkor népi, ha művészi, esztétikai vonásai révén a nép nyelvi műveltségének legjobb eredményeit összegező mintaképnek és

példának tekinthetjük.

A kifejezésmódok és eszközök realista volta, ezeknek a mű eszmei tartalmával szerves kapcsolatban és egységben történő felhasználása, az egyszerű és közérthető stílus, ennek jellegzetes és egyéni volta, ami az író elsőrangú művészi mesterségtudásának bizonyossága, mind-mind szintén elidegeníthetetlen ismérvei és vonásai annak, hogy a műalkotás nyelve népi jellegű.

Hogy egy-egy író nyelve népi jellegű, annak egyik legfontosabb bizonyítéka az is, hogy az író kedvelt egyéni kifejezési eszközei és fogásai az egész köznyelvben elterjednek, továbbá az a hatalmas szervező hatás is, amelyet pl. LOMONOSZOV, PUSKIN, GOGOL, NYEKRASZOV, CSZEDRIN, TOLSZTOJ, CSZHOV, GORKIJ és más írók gyakoroltak az anyanyelv fejlődésére.

✱

Hefejezésül azt a problémát érintjük, amelyet az irodalmi nyelvnek és az irodalomnak együttes fejlődése vet fel. Ez vitatott és nyitott kérdés, ezért megoldására is csak azután kerülhet sor, ha gondosan és minden oldaláról megvizsgáltuk az irodalmi nyelv stílusnemeinek fejlődésében érvényesülő törvényszerűségeket.

Mivel az irodalmi nyelv, legfontosabb változatával, az írott /könyvnyelv/ változattal egyetemben nem más, mint mindenekelőtt az irodalomnak, mégpedig a szó tágabb értelmében vett irodalomnak /szépirodalom, tudományos, publicisztikai stb. irodalom/ nyelve, azért az irodalmi nyelv története, amelyet a nemzeti irodalom fejlődésével összekapcsolva vizsgálunk, nem különíthető el a legkiválóbb írók nyelvének fejlődésétől, hanem azzal szoros egységben kell vizsgálnunk. Ez annál is inkább fontos, mert a legkiválóbb írók műveiben tükröződnek legerőteljesebben a kor irodalmi nyelvének rendszere és azok a fő tendenciák, amelyek e nyelv nyelvtani rendszerének és alapszókincsének fejlődésében érvényesülnek.

Az irodalmi nyelv történetének /amin elsősorban stílusnemeinek fejlődéstörténetét értjük/ a korszakelását csak abban az esetben tarthatjuk reálisnak és történelmileg igazoltnak, ha nem szakad el az irodalom fejlődésétől, a társadalmi gondolat fejlődésétől. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az orosz irodalmi nyelv stílusnemeinek történetét teljesen azonosítanunk kellene az orosz szépirodalom történetével és -következésképpen - a felépítéskategóriák fejlődésével. A fejlődés bizonyos szakaszaiban az irodalmi nyelv nem volt képes maradéktalanul kielégíteni a növekvő szükségleteket, és a társadalom, amelynek szüksége volt rá, hogy az irodalmi kifejezésmód eszközeit és szabályait lényegesen tökéletesebbé tegyék, igen kedvezően fogadta pl. LOMONOSZOV, PUSKIN nyelvújító tevékenységét, akik zseniálisan megoldották a nemzeti irodalmi nyelv fejlesztésének és tökéletesítésének problémáját. De mindamellott az irodalmi nyelv története nem választható el az irodalom történetétől.

Az irodalom, a társadalmi tudat formája és - BELINSZKIJ meghatározása szerint - a "valóság tükré" lévén, érzékenyen reagál a társadalmi élet sokrétű jelenségeire, és minden tekintetben azokat követi. Mindez visszatükröződik az irodalmi nyelv történetileg kialakuló stílusrendszerében, az irodalmi kifejezésmód eszközeiben, és lényeges hatással van a művészi ábrázolás eszközeinek, szókészletének, kifejezőkészletének fejlődésére.

Az irodalmi nyelv stílusrendszerében külön helyet foglal el a szépirodalmi stílus /a művészi alkotások nyelve/. A széppróza és a költészet stílusnemei kitűnnek képekben való gazdagságukkal, érzelmi telítettségükkel és kifejezőerejükkel, ezért mérhetetlenül népszerűbbek és ismertebbek a nép körében, mint mondjuk a hivatalos /irodai/ stílusnemek.

Az irodalmi nyelv fejlődésének más-más időszakában természetesen a szépirodalom szerepe sem ugyanaz. Különösen nagy szerepe van a nemzeti nyelv kialakulásának és ezt követő fejlődésének korszakában. Ebben az időben "...a szépirodalom: laboratórium, ahol a nemzeti irodalmi kifejezőmód eszközeinek kiválasztása és "pallérozása" folyik, és ahol a nemzeti nyelv normája kialakul. Így volt ez az orosz nyelv történetében is, és ugyanezt a folyamatot látjuk, bár a nemzeti történelemből folyó sajátos módosulásokkal, a Szovjetunió sok más irodalmi nyelvének fejlődésében is. Egyszersmind míg a nemzeti nyelv stílusztikája hatalmas segítséget nyújt az irodalmi, művészi nyelv és stílusai mibenlétének vizsgálatához, addig, fordítva, a szépirodalmi alkotások nyelvének /vagy ahogy mondani szokták, "az író nyelvének"/ stílusztikai vizsgálata is előmozdítja a nemzeti nyelv stílusztikai, valamint jelentéstani alapfogalmainak és kategóriáinak kidolgozását és elmélyítését." 17

A szépirodalom nyelve tehát melegágya és népszerűsítője az irodalmi kifejezőmód mintaszerű eszközeinek és fogásainak. A szépirodalom egyszersmind az a mérce, amelyhez az irodalmi nyelvbe kerülendő különféle eszközök kiválasztásakor igazodnunk kell. Ebből egészen világosan kitűnik, hogy az írók mennyire számottevő és nagy felelősséggel járó szerepet játszanak az irodalmi nyelv kialakításában, a nemzeti nyelvi műveltségének fejlesztésében, hiszen HUGO szemléletes kifejezésével élve, "a nyelv valósággal reng a nagy írók fejedelmi léptei alatt."

V.I.LENINnek az az utmutatása, hogy meg kell alkotni a modern orosz nyelv szótárát "Puskintól Gorkijig", 18 nyilvánvalóvá teszi előttünk, hogy az orosz irodalmi nyelv történetének korszakolásakor nem szabad figyelmen kívül hagynunk olyan kiváló írók működését, mint LOMONOSZOV, PUSKIN, TOLSZTOJ, GORKIJ.

I.V.SZTÁLIN, midőn az orosz nyelv fejlődésének törvényszerűségeit jellemzi, az egyik történelmi időszakot Puskin halálától napjainkig jelöli ki, ezzel tehát kifejezetten elismeri a költő nagy szerepét az orosz nyelvi műveltség történetében. Amikor V.I.LENIN rámutatott arra, hogy milyen nagy és hatalmas TURGENYEVnek TOLSZTOJnak DOBROLJUBOVnak és CSERNISZEVSZKIJnek a nyelve, akkor ezeknek az íróknak és kritikusoknak a működését úgy tekintette, mint amely jótékony hatással volt az orosz nyelv fejlődésére.

Az irodalmi nyelv különféle stílusnemei ugyan a köznyelv talajából nőnek ki, de kisebb-nagyobb mértékben azt is tükrözik, ami a "szó mestereinek" nyelvében és stílusában egyéni, eredeti vonás. A szépirodalom és a publicisztika stílusnemeiben az író egyénisége sokkal élesebb és világosabb nyomot hagy, mint pl. a termelési /technikai/ stílusrétegekben, nem is beszélve a hivatali /irodai/ stílusokról, amelyekben a sajátosan egyéni, írói elemek elég jelentéktelenek.

Azt, hogy az irodalmi nyelv számos stílusnemében megvan ez a sajátosság, lehetetlen nem figyelembe vennünk, ha felelni akarunk arra a kérdésre, mit kell köznyelvi~~nek~~ és mit kell egyéni~~nek~~ tekintenünk az író, a publicista, a tudós stb. nyelvében. Annak tisztázása, hogy az író milyen eszközöket vesz át a köznyelvből, és milyen új, egyéni, eredeti eszközöket honosít meg ő az író-

dalmi kifejezésmód eszközei közt meg a szavak kiválasztásának és használatának módszerei közt, elsőrendűen fontos ahhoz, hogy megértsük az irodalmi nyelv kialakulásának és fejlődésének folyamatát.

Ha felfedjük, hogy egy-egy szépirodalmi, publicisztikai vagy tudományos műben milyen viszonyban állnak egymással a köznyelvi és az egyéni elemek, akkor ennek segítségével azt is megállapíthatjuk, hogy : a/ ki és milyen kincessel gyarapította az irodalmi nyelvet, b/ milyen egyéni vonásuk van a szóbeli művészi eszközöknek, milyenek az író által alkalmazott szóhasználat kedvelt fogásai. Ha ezeket a tényezőket mind számba vesszük, akkor nem fogunk az írónak tulajdonítani olyasmit, amit nem ő maga alkotott, hanem ami a köznyelv közkinésé volt, emellett pedig meg tudjuk mutatni s jellemezni tudjuk azokat a módszereket, amelyekkel a "szó mesterei" szóteremtő munkájuk révén gazdagítják és fejlesztik a nyelvet.

Ilymódon az írónak a nemzeti nyelvi műveltség fejlesztésében játszott szerepét meghatározza: 1/ az, hogy olyan új, addig nem járatos nyelvi eszközöket "fedez fel" és honosít meg, amelyek kiszélesítik az irodalmi nyelv határait és lehetőségeit; 2/ művészetének értékes, eredeti és sajátos volta, újító tevékenysége a művészi képes beszéd terén.

/Voproszű jazükoznanija, 1953/4,
22-43.1./

J e g y z e t e k :

1. Lásd: P.Ja. CSERNIH, O szvjazi razvitija jazüka sz isztoriej v szvcte trudov I.V.Sztalina po jazükoznaniju /A nyelv fejlődésének és a nép történetének összefüggése I.V.Sztálin nyelvtudományi munkáinak megvilágításában/. Megjelent: "Izv.AN SzSzsZR. Otd. lit. i jaz.", 1951/3, 244.1. Magyarul: NyIK., 1951/5, 45.1.
2. M.GORKIJ, O literature /Az irodalomról/. Tanulmánykötet.Moszkva, "Szovjetszkij piszatel" kiadása, 1937, 146.1./oroszul/.
3. V.G.BELINSZKIJ, Szocsineniija /Művei/, Szentpétervár 1896, 3.kötet, 299.1. /oroszul/.
4. Lásd: Je.Sz.ISZTRINA, Normü ruszszkogo literaturnogo jazüka i kul'tura recsi /Az orosz irodalmi nyelv normája és a nyelvi kultúra/, Moszkva-Leningrád 1948, 13.1 /oroszul/.
5. SZTÁLIN, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950, 13.1.
6. V.V.VINOGRADOV, O zadacsah isztorii ruszszkogo literaturnogo jazüka, preimucsasztvenno XVII-XIX.vv. /Az orosz irodalmi nyelv - túlnyomó - részt XVII.-XIX. századi - történetének feladatairól./ Megjelent:"Izv. AN SzSzsZR. Otd. lit. i jaz.", 1946/3, 225.1. /oroszul/.

7. L.V.SCSERBA, Szovremennüj ruszszkij literaturnüj jazük /A mai orosz irodalmi nyelv/. Megjelent: "Ruszszkij jazük v škole", 1939/4, 21-23.l. /oroszul/.
8. Ua 22.l.
9. Lásd: LENIN, Szocsinenija /Művei/, 12.kötet, 381.kk. /oroszul/.
10. LENIN, Művei, Szikra 1951, 2. kötet, 348.l.
11. V.V.VINOGRADOV, Trud I.V.Sztalina "Markszizm i voproszü jazükoznanija" i razvitie szovetszkoi nauki o jazüke /I.V.Sztálin "A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" c. munkája, és a szovjet nyelvtudomány fejlődése/Moszkva, "Pravda" kiadása, 1951. 27.l. /oroszul/.
12. LENIN, Művei, Szikra 1951, 31. kötet, 101.l.
13. SZTÁLIN, Művei, Szikra 1951, 6. kötet, 59-60.l.
14. V.V. VINOGRADOV, Trud I.V.Sztalina "Markszizm i voproszü jazükoznanija" i razvitie szovetszkoi nauki o jazüke /I.V.Sztálin "A marxizmus és a nyelvtudomány kérdései" c. munkája, és a szovjet nyelvtudomány fejlődése/, Moszka, "Pravda" kiadása, 1951, 27.l. /oroszul/.
15. V.G.BELINSZKIJ, Szocsinenija /Művei/, Szentpétervár 1896, 3. kötet, 101.l. /oroszul/.
16. Ua. 2. kötet, 814. és 976.l., továbbá 4. kötet, 445.l.
17. Dva goda dvizsenija szovetszkogo jazükoznanija po novomu puti /Két éve halad új utakon a szovjet nyelvészet/. Megjelent: "Voproszü jazükoznanija", 1952/3, 17.l., szerkesztőségi cikk /oroszul/.
18. LENIN, Az irodalomról, Szikra 1949, 205.l.